

CHAQALOQLIK DAVRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17461331>

Annotatsiya: Chaqaloqlik davri inson hayotining eng muhim va sezgir davrlaridan biri bo'lib, bu davrda asosiy jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy qobiliyatlar shakllanadi. Ushbu maqolada chaqaloqlik davrining o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanishning asosiy qonuniyatlari, shuningdek, bu davrda bolaning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keng yoritilgan. Maqolada chaqaloqlik davridagi sensor va motor qobiliyatlar, til rivojlanishi, hissiy va ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, oila va atrof-muhitning ta'siri tahlil qilingan. Chaqaloqlik davrini to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash bolaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: chaqaloqlik davri, sensor va motor rivojlanish, til rivojlanishi, hissiy munosabatlar, ijtimoiy muhit, oila ta'siri.

Аннотация: Детство – один из наиболее важных и чувствительных периодов жизни человека, в течение которого формируются основные физические, эмоциональные, познавательные и социальные навыки. В данной статье широко освещены особенности младенчества, основные закономерности развития, а также факторы, влияющие на развитие ребенка в этот период. В статье анализируются сенсорные и моторные навыки, развитие речи, эмоциональные и социальные отношения, а также влияние семьи и окружающей среды в младенчестве. Правильное понимание периода младенчества и понимание его значения важно для дальнейшего развития ребенка.

Ключевые слова: младенчество, сенсорно-моторное развитие, речевое развитие, эмоциональные взаимоотношения, социальное окружение, влияние семьи.

Abstract: Childhood is one of the most important and sensitive periods of human life, during which the basic physical, emotional, cognitive and social skills are formed. In this article, the specific characteristics of infancy, the main laws of development, as well as the factors affecting the development of a child during this period are widely covered. The article analyzes sensory and motor skills, language development, emotional and social relationships, as well as family and environmental influences during infancy. Proper understanding of the period of infancy and understanding its importance is important for the future development of the child.

Key words: infancy, sensory and motor development, language development, emotional relationships, social environment, family influence.

KIRISH.

Chaqaloqlik davri inson hayotining birinchi ikki yilini qamrab oladi va bu davrda bolaning rivojlanishi eng yuqori sur'atlar bilan sodir bo'ladi. Bu davrda bola jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy jihatdan tez rivojlanadi. Chaqaloqlik davrini to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash bolaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada chaqaloqlik davrining o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanishning asosiy qonuniyatlari, shuningdek, bu davrda bolaning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolaning psixik rivojlanishini kuzatgan psixologlar (L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, A.Vallon, J.Piaje va boshqalar)ning aniqlashicha, mazkur kamol topishning o'ziga xos xususiyatlarga asoslangan (senzitiv — qulay) davrlari mavjud bo'lib, ular individning o'zi yashab turgan muhitda (bog'cha, oilada) tutgan o'rni, bilish jarayonlari, o'ziga xos xususiyatlari, holatlari, shaxsi va ongining o'sishi darajasi bilan bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotchilarning uqtirishiga ko'ra, tabiat va jamiyatning qonunlari singari kamol topayotgan bola shaxsi rivojlanishining ham o'z qonunlari bor. Bu qonunlar psixologiya fanining maxsus tarmog'i — bolalar psixologiyasining predmetiga kiradi. Ontogenez psixologiyasi sohasi inson psixikasi faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham rivojlanishi, takomillashib borishi va o'zgarishi haqidagi metodologik hamda fenomenologik qoidaga amal qiladi.

Har bir fanning o'z predmeti borligi singari bolalar psixologiyasining ham o'zi tekshiradigan sohasi hamda tadqiqot metodlari bor.

Umumiy psixologiya psixika va uning zohir bo'lishi, rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan bo'lsa, yosh davri yoki ontogenez psixologiyasi turli yoshdagi insonlarning (jinslarning) psixik taraqqiyoti, psixik xususiyatlari va bularning o'ziga xos omillari, mezonlari hamda mexanizmlari haqidagi fandir. Shuningdek, u muayyan yoshdagi insonlarning faqat o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi. Shuning uchun ijtimoiy hayotda, ta'lim va tarbiyada, guruhlar hamda jamoalarda, ishlab chiqarishda, oilaviy munosabatlarda ontogenez psixologiyasi alohida o'rin tutadi. Inson shaxsining tarkib topishi va bilish jarayonlarining rivojlanishi muammosini shaxs psixikasining taraqqiyoti qonunlarini hisobga olmay oqilona hal qilib bo'lmaydi. Shuning uchun XXI asrga kelib «inson omili» masalasi dolzarb mavzuga aylandi.

Ontogenez psixologiyasi — inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlari hamda shu taraqqiyotning bosqichlari to'g'risidagi fandir.

Ontogenez psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Ontogenez psixologiyasi ana shu vazifani hal etish bilan amaliy maqsadlarni ro'yobga chiqaradi: ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga yordam beradi, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, shaxslararo muloqotni to'g'ri yo'naltirishga, jamoada ijobiy psixologik muhit yaratishga, uzoq umr ko'rish sirlarini ochishga, oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga, ajralishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, kamolotning turli davrlarini insonning yosh va jinsiy xususiyatlarini hisobga olmay turib, yuqoridagi vazifalarni hal qilib bo'lmaydi. Ontogenez psixologiyasida keng qo'llanadigan metodlardan biridir. Uning yordamida turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlari, narsa va hodisalarga munosabatlari o'rganiladi.

Anketa odatda uch shaklda tuziladi. Ularning birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchisida esa har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi turdagi anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. Anketadan turli yoshdagi odamlarning layoqatlarini, muayyan sohaga qiziqishlari va qobiliyatlarini, o'ziga, tengdoshlariga, katta va kichiklarga munosabatlarini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Tarqatilgan anketalar yig'ishtiriladi va

elektron hisoblash mashinalarida hisoblanadi, atroflicha miqdoriy tahlil qilinadi, so'ngra tadqiqotga yakun yasali, ilmiy va amaliy yo'sinda xulosalar chiqariladi. Anketa metodi inson psixikasini o'rganish uchun boy material to'plash imkonini beradi. Lekin unda olinadigan ma'lumotlar doimo xolisona xususiyatga ega bo'lavermaydi. Bu kamchilikka yo'l qo'ymaslik uchun anketa ichidagi nazorat vazifasini bajaruvchi savollarni puxta ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Odatda anketa savollariga to'liq javob beriladi yoki qisqacha "ha", "yo'q" deb yozib qo'yiladi; shartli belgilar bilan belgilanadi: bunda (+) tasdiqlashni, (—) inkor qilishni bildiradi; ketma-ket berilgan bir nechta javobdan faqat bittasi tanlanadi va tagiga chiziladi yoki tartib raqami aylana ichiga olinadi.

TADDIQOT NATIJALARI

Chaqaloqlik davri bolaning hayotining birinchi ikki yilini qamrab oladi va bu davrda quyidagi asosiy xususiyatlar kuzatiladi:

1. Sensor va motor rivojlanish: Chaqaloqlik davrida bolaning sensor (sezgi) va motor (harakat) qobiliyatlari tez rivojlanadi. Masalan, birinchi oylarda bola tovushlarga, yorug'likka va teginishga sezgir bo'ladi. 6-9 oylik davrda bola o'tirish, emaklash va birinchi qadamlarini qo'ya boshlaydi. Bu davrda bolaning motor qobiliyatlari rivojlanishi uning atrof-muhitni o'rganishiga yordam beradi.

2. Til rivojlanishi: Chaqaloqlik davrida bolaning til rivojlanishi boshlanadi. Birinchi oylarda bola tovushlar chiqarish orqali o'z ehtiyojlarini ifodalaydi. 12-18 oylik davrda esa bola birinchi so'zlarni aytishni boshlaydi. Til rivojlanishi bolaning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. Hissiy va ijtimoiy munosabatlar: Chaqaloqlik davrida bola o'z atrofidagi odamlar, xususan, ona va oila a'zolari bilan hissiy aloqalar o'rnatadi. Bu davrda bolaning hissiy rivojlanishi uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga asos yaratadi. Masalan, bolaning onasi bilan bog'lanishi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi.

4. Kognitiv rivojlanish: Chaqaloqlik davrida bolaning kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko'ra, bu davrda bola sensorimotor bosqichda bo'lib, atrof-muhitni sezgi va harakatlar orqali o'rganadi. Masalan, bola o'yinchoqlar bilan o'ynash orqali ularning xususiyatlarini o'rganadi.

Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Oila va atrof-muhitning ta'siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

2. Ijtimoiy muhit: Chaqaloqlik davrida bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning oila a'zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

3. Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning motor qobiliyatlari, til rivojlanishi va kognitiv qobiliyatlari genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

4. Tashqi sharoitlar: Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog'liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta'sir

ko'rsatadi. Masalan, to'g'ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Oila va atrof-muhitning ta'siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissinı shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

2. Ijtimoiy muhit: Chaqaloqlik davrida bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning oila a'zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

3. Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning motor qobiliyatlari, til rivojlanishi va kognitiv qobiliyatlari genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

4. Tashqi sharoitlar: Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog'liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, to'g'ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

MUHOKAMA

Chet el psixologlari testlarni shaxsning iste'dod darajasini aniqlash vositasi deb biladilar. Biroq test tekshirilayotgan hodisalarning psixologik mezoni hisoblanmaydi. Malumki, bir muammoning yechimini izlash turli psixologik vositalar bilai amalga oshiriladi. Chet el testologlari tadqiqot ob'ektlarini o'zgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, ko'nikma hamda malakalarni aralash holda o'rganishga intiladilar. Sinash jarayonida sinaluvchilarning emotsional holati va salomatligiga bog'liq ruhiy kechinmalarni inobatga olmaydilar. Psixologlar K.M.Gurevich, V.A.Kruteskiy va boshqalar qo'llaydigan testlar tubdan boshqacha prinsip asosida tuzilgan. Ular testlarning tafakkur ko'rsatkichi (indikator) bo'lishi uchun harakat qildilar va muayyan yutuqlarga erishdilar. Shuningdek, tafakkur jarayonining sifat xususiyatlarini bilmay turib, qobiliyatning mohiyatini yoritib bo'lmaydi, degan qoidaga amal qilgan holda testlardan foydalanmoqdalar.

Hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlardan G.Rorshax, S.Rozensveyg, R.Kettel, D.Veksler, G.Meyli, G.Ayzenk, A.Anastazi, Dj.Raven, G.Myurrey, R.Amtxaer, M.Rokich, Dj.Rotter, M.Lyusher, Dj.Gilford va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin. Eng keng tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish (maqsadga yetish) testlari (ular darsliklarda berilgan va bilim, malaka darajalarini baholashga qaratilgan), intellekt testlari (aqliy rivojlanish darajasini o'lchashga mo'ljallangan), shaxs testlari (inson irodasi, emotsiyasi, qiziqishi, motivatsiyasi va xulqini baholashga yo'naltirilgan diagnostik usullardan iboratdir), shaxs "loyihasi" (proektiv) testlari (savollarga bitta aniq javob berish talab qilinadi, javoblarni tahlil qilib shaxs xususiyatining "loyihasi" ishlab chiqiladi) kiradi.

Umuman aytganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi, ikki xil jinsdagi, saviyasi har xil kishilar guruhlaridagi psixologik qonuniyatlarni tadqiq etishda unumli foydalanish mumkin.

XULOSA.

Chaqaloqlik davri inson hayotining eng muhim va sezgir davrlaridan biri bo'lib, bu davrda asosiy jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy qobiliyatlar shakllanadi. Ushbu davrda bolaning

sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, hissiy va ijtimoiy munosabatlari tez rivojlanadi. Chaqaloqlik davrini to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash bolaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, genetik omillar va tashqi sharoitlar chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu davrda bolaga to'g'ri yondashish va uning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash har bir ota-ona va pedagoglarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent-2018
5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich
6. “Umumiy psixologiya” G'oziyev.E “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
10. Abduqodirova, D. E., & Abdurasulov, J. (2025). YOSHLARDA HARBIY-VATANPARVARLIK TUYG 'USINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 4(1), 50-53.
11. Jahongirmirzo, A. (2025). PSYCHOLOGICAL IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS THE IMPORTANCE OF COACHING IN SERVICE ORGANIZATION. *AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER) January 2025*, 1(1), 24.
12. Jo'rayev, S., & Abdurasulov, J. (2024). Subject, Tasks and Content of Studying the Basics of Military-Patriotic Education. *Академические исследования в современной науке*, 3(7), 149-153.
13. Jahongirmirzo, A., & Qizi, P. M. S. (2024). MUSOBAQADAN OLDIN SPORTCHILARNI PSIXOLOGIK TAYYORLASH. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4(6-2), 73-76.
14. Abdurasulov, J. (2024). PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (T. 4, Выпуск 7, сс. 38–40)*. Zenodo.
15. Жўраев, Ш., & Абдурасулов, Ж. (2024). ҳарбий жамоадаги ижтимоий фикр. *Журнал академических исследований нового Узбекистана*, 1(2), 97-103.

16. Абдурасулов, Ж. (2024). ҲАРБИЙ ЖАМОАНИНГ ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2(2), 59-65.
17. Abdurasulov, J. (2024). HARBIY PEDAGOGIKANING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI. *Молодые ученые*, 2(6), 48-52.
18. Абдурасулов, Ж. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСВОЕНИИ УРОКОВ ИСТОРИИ.
19. Abdurasulov, J. (2022). SHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK FANI O'QITUVCHISIGA QO'YILADIGAN TALABLAR. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 983-988.
20. Jahongirmirzo, A., O'G'Li, O. O. B., & Ro'Ziboyevich, C. I. (2022). BO 'LAJAK HARBIY XIZMATCHILARDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING O 'ZIGA XOS JIHATLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 817-820.
21. Турсунов, А. (2022). ЧАҚИРУВГА ҚАДАР БОШЛАНҒИЧ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИДА ПЕДАГОГИК ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B3), 432-434.